<https://doi.org/10.25143/socr.16.2020.1.100-112>

Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

LL.M.¹ Anna Krasanova

ORCID: [0000-0002-2961-3279](https://orcid.org/0000-0002-2961-3279)

Latvija

akrasanova@gmail.com

Kopsavilkums

Valstīm gan ar starptautiskajām, gan ar nacionālajām tiesību normām ir uzlikts īpašs pienākums aizsargāt bērnus, kas ir cietuši no jebkādas vardarbības. Ja bērns ir cietis no vardarbības, viens no galvenajiem valsts pienākumiem ir īstenot efektīvus aizsardzības pasākumus, ar īpašu rūpību ievērojot un īstenojot bērna tiesības un tiesiskās intereses. Starp šādiem pasākumiem ir noziedzīgo nodarījumu prevencija un izmeklēšana.

Katrā ar bērnu saistītā procesā bērnam ir jānodrošina iespēja tikt uzklašā un tiesības saņemt informāciju. Šīs tiesības ir jānodrošina, arī bērnam liecinot kriminālprocesā. Bērna liecībām kriminālprocesā, kas ir saistīts ar vardarbību ģimenē, var būt izšķiroša nozīme. Šajos gadījumos svarīga loma ir procesa virzītāja rīcībai, organizējot kriminālprocesuālās darbības tā, lai pēc iespējas mazinātu dažādu faktoru negatīvo ietekmi uz bērnu un viņa spējām sniegt patiesas un kvalitatīvas liecības, tādējādi īstenojot bērna tiesības būt pasargātam no vardarbības.

Bērns ir pilnīgi atkarīgs no vides, kurā viņš dzīvo. Savas nenobriedušās personības dēļ viņš ir daudz neaizsargātāks nekā pieaugušais, tādēļ viņu viegli pakļaut ietekmēšanai, jo īpaši no tik tuviem cilvēkiem kā tēvs un māte.

Šajā rakstā tiek analizēti problēmjaudājumi, kas ir saistīti ar bērna tiesībām neliecināt pret tuviniekiem. Ja šo tiesību izmantošana ir pakļauta manipulācijām, bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības efektīva īstenošana ir apdraudēta.

¹ LL.M. (šajā gadījumā Nīderlandē iegūts grāds) atbilst tiesību zinātņu maģistra grādam (*Mg. iur.*) Latvijā.

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Lai izprastu problemātiku, kas saistīta ar tiesību neliecināt pret tuviniekiem kontekstā ar sabiedrības interesēm atklāt noziedzīgos nodarījumus, un piedāvātu iespējamajos šo jautājumu risinājumus, tiek aplūkota Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse.

Ņemot vērā identificētos problēmjautājumus un to analīzi, ir izdarīti secinājumi un piedāvāti risinājumi attiecībā uz procesa virzītāja sagatavošanās darbībām un pienākumiem kriminālprocesā, veicot bērna nopratināšanu. Savukārt attiecībā uz lieciniekam un personai, kura atzīta par cietušo, piešķirto kriminālprocesuālo imunitāti par liecību sniegšanu pret saviem tuviniekiem, tiek piedāvāts veikt grozījumus Kriminālprocesa likumā.

Atslēgvārdi: bērna tiesības, bērna aizsardzība, vardarbība, tiesības paust savu viedokli, pratināšana, kriminālprocesuālā imunitāte, privilēģija neliecināt pret tuviniekiem.

levads

Vardarbība ģimenē ir nozīmīga sabiedrības problēma. Tādēļ valstij būtiski ir gādāt, lai ierobežotu vardarbību ģimenē un mazinātu tās sekas. Šis pienākums valstij tiek uzlikts ar starptautiskajām un nacionālajām tiesību normām – jāīsteno daudzi aizsardzības pasākumi un jānodrošina dažādu mehānismu darbība, lai efektīvi aizsargātu bērna tiesības un intereses, piemēram, jāgādā par noziedzīgo nodarījumu atklāšanu.

Bērna tiesības būt pasargātam no vardarbības ir kompleksas, un to efektīva īstenošana ir atkarīga no daudzu citu tiesību veiksmīgas realizācijas, tostarp arī no bērna tiesībām paust savu viedokli, kas ir kā kriminālprocesuālā garantija pratināšanas kontekstā. Dažkārt citu tiesību izmantošana var kavēt bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

Šī raksta mērķis ir identificēt un analizēt problēmas, kas ir saistītas ar bērna tiesībām neliecināt pret tuviniekiem, un to ietekmi uz bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības efektīvu nodrošināšanu. Lai padziļināti izprastu tiesības neliecināt pret tuviniekiem un to lomu sabiedrības interesēs atklāt noziedzīgos nodarījumus, tādējādi sperot soļus bērna aizsardzībai no vardarbības, aplūkota Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse un piedāvāti arī identificēto problēmu iespējamie risinājumi.

Šā darba izstrādē tika izmantotas vispārzinātniskās pētniecības metodes un tiesību normu interpretācijas metodes. Publikācijā tiek analizēti starptautiskie un Latvijas Republikas normatīvie akti, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Latvijas Republikas tiesu prakses piemēri, kā arī veikta zinātniskās literatūras izpēte.

Par bērna tiesībām būt pasargātam no vardarbības

Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijas [2] (turpmāk – Bērnu tiesību konvencija) 19. panta pirmajā daļā noteikts, ka dalībvalstis veic visus attiecīgos likumdošanas, administratīvos, sociālos un izglītošanas pasākumus, lai ikvienu bērnu aizsargātu no fiziskas vai psiholoģiskas vardarbības, miesas bojājumiem vai nežēlīgas, nevēlīgas vai nolaidīgas izturēšanās, kā arī sliktas izturēšanās vai ekspluatācijas, tostarp

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

no seksuālas vardarbības, kamēr viņš ir vecāku, aizbildņu vai citas personas aprūpē. Šā panta otrajā daļā ir papildinājums, ka šiem aizsardzības pasākumiem ir jāparedz efektīvas procedūras sociālo programmu ieviešanai, lai nodrošinātu nepieciešamo atbalstu bērnam un personām, kas par viņu rūpējas, kā arī jāveic citi pasākumi, lai nepieļautu iepriekš minētos sliktas izturēšanās gadījumus un tos identificētu, par tiem paziņotu, nodotu izskatīšanai, veiktu izmeklēšanu, aprūpētu bērnu un kontrolētu turpmākās norises, kā arī vajadzības gadījumā vērstos tiesā.

Bērnu tiesību konvencija uzliek dalībvalstīm īpašu pienākumu aizsargāt bērnus, kas ir cietuši no jebkādas vardarbības, kā arī noteic veicamo aizsardzības pasākumu stūrakmeņus.

Konvencijas 19. panta komentāros paskaidrots, ka šīs īpašās saistības ir pienācīga rūpība un pienākums novērst vardarbību, aizsargāt cietušos bērnus, kā arī tos bērnus, kas ir bijuši vardarbības liecinieki, izmeklēt un sodīt vainīgos un nodrošināt pieeju kaitējuma atlīdzībai. Turklāt dalībvalstīm ir noteikts pienākums aktīvi atbalstīt vecākus un palīdzēt viņiem nodrošināt bērniem, kuri ir cietuši no vardarbības, attīstībai nepieciešamos dzīves apstākļus. [11]

Latvijas Republikas Satversmes [4] 110. pantā noteikts, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību, savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem, kas cietuši no varmācības. Tātad Latvijas Republikas pamatlikumā ir noteiktas īpašas prasības attiecībā uz bērniem, jo sevišķi mazaizsargātākajiem bērniem, viņu tiesību nodrošināšanai un īpaša atbalsta sniegšanai vardarbības gadījumos.

Satversmes komentāros tiek skaidrots, ka valsts pienākums aizsargāt bērnus pret vardarbību ģimenē izriet no Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. pantā (tiesības uz dzīvību) un 3. pantā (spīdzināšanas aizliegums) garantētajām tiesībām. Šajā sakarā valstij ir pienākums nodrošināt, lai tās jurisdikcijā esošo bērnu dzīvība netiktu apdraudēta un lai viņi netiktu pakļauti spīdzināšanai. Valstij jānodrošina efektīvi preventīvi operatīvie pasākumi. Nepieciešamības gadījumā valstij jāiejaucas ģimenē, lai nodrošinātu bērnu tiesības uz dzīvību un spīdzināšanas aizliegumu. Valsts veikto pasākumu efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no iesaistīto kompetento iestāžu izmeklēšanas, informācijas apmaiņas un savstarpējās sadarbības efektivitātes [12, 580]. Ja bērns ir cietis no vardarbības, viens no galvenajiem valsts pienākumiem ir īstenot iedarbīgus aizsardzības pasākumus, ar īpašu rūpību ievērojot un īstenojot bērna tiesības un tiesiskās intereses.

Bērna tiesības paust savu viedokli kā kriminālprocesuālā garantija pratināšanas kontekstā

Ja ģimenē notikusi vardarbība, procesa virzītājs var uzaicināt bērnu sniegt par to informāciju. Atkarībā no ziņām, kuras var tikt sniegtas par pārkāpuma vai noziedzīgā nodarījuma faktiem un apstākļiem, bērns var tikt aptaujāts vai nopratināts (Kriminālprocesa likuma 145. pants un 155. panta pirmā daļa). Sniedzot amatpersonai

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

nepieciešamo informāciju aptaujā vai pratināšanā, bērns ir atzīstams par liecinieku (Kriminālprocesa likuma 109. panta otrā daļa). Ja bērns ir atzīts par cietušo, viņš var tikt nopratināts. Pirms liecību sniegšanas bērnam ir jāizskaidro tiesības un pienākumi (Kriminālprocesa likuma 110. panta otrā daļa, 147. panta otrā daļa, 151. panta pirmā daļa, 152. panta trešā un ceturtā daļa un 155. panta otrā daļa).

Bērnu tiesību konvencijas 12. panta pirmajā daļā noteikts, ka dalībvalstīm jānodrošina, lai ikvienam bērnam, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, būtu tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei. Šā panta otrajā daļā noteikts, ka bērnam ir jādod iespēja tikt uzklautam jebkurā ar viņu saistītā tiesvedībā un administratīvā procesā vai nu tieši, vai ar pārstāvja vai attiecīgas iestādes starpniecību, ievērojot attiecīgās valsts tiesību aktu procesuālās normas.

Bērnu tiesību konvencijas 13. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka ikvienam bērnam ir tiesības saņemt un nodot jebkādu informāciju. Šīs tiesības ir bērna tiesību uz vārda brīvību sastāvdaļa. Bērna tiesības paust savu viedokli ir Bērnu tiesību konvencijas pamatprincips. To īstenošana ir būtisks bērnu tiesību aizsardzības garants [15, 2]. Šis princips ir nostiprināts arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma [1] 13. pantā, kas vienuviet regulē bērna tiesības brīvi izteikt savas domas, saņemt un sniegt jebkādu informāciju un tiesības tikt uzklautam. Savukārt šā panta trešajā daļā ir noteikts, ka bērna viedoklim vēltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam.

Bērnu tiesību konvencijas 12. panta komentāros ir noteikts, ka ikvienam procesam ir jābūt bērnam saprotamam un piemērotam, lai efektīvi uzklautu bērnu. Īpaša uzmanība jāpievērš informācijas sniegšanai bērnam piemērotā veidā, pienācīgam atbalstam tiesību nodrošināšanai, jābūt atbilstoši apmācītam personālam, telpu iekārtojuma un citiem aspektiem. Turklāt procesam ir jābūt caurspīdīgam un informatīvam. Proti, bērnam ir jāsaņem pilnīga, saprotama, piemērota un vecumam atbilstoša informācija par viņa tiesībām paust viedokli un par to, ka viņa viedoklis tiks pienācīgi ņemts vērā, kādā veidā, apmērā un kādam mērķim tiks īstenota bērna piedalīšanās attiecīgajā procesā un kāda būs tās ietekme [10, 29]. Savukārt attiecībā uz klauzulu, ka “bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei”, tiek skaidrots, ka tā attiecas uz bērna spēju novērtēšanu [10, 10].

No iepriekš minētā ir secināms, ka jebkurā ar bērnu saistītā procesā bērnam ir jānodrošina iespēja tikt uzklautam un viņam ir tiesības saņemt informāciju. Šīs tiesības ir jānodrošina, arī bērnam liecinot kriminālprocesā. Šajā gadījumā būtiska nozīme ir bērna spēju novērtēšanai un šīm spējām atbilstoši kriminālprocesuālo tiesību un pienākumu īstenošanas izpildei.

Kriminālprocesa likuma 12. panta trešajā prim daļā noteikts, ka kriminālprocesu, kurā iesaistīts nepilngadīgais, veic, ievērojot nepilngadīgā vecumu, briedumu un jebkādas īpašās vajadzības. Savukārt Kriminālprocesa likuma 148. panta otrajā daļā ir noteikts, ka nepilngadīgā pratināšanu izdara saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 152. un 153. panta noteikumiem [3].

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Kriminālprocesa likuma 151. panta pirmajā daļā reglamentēts, ka lieciniekam, cietušajam pirms pratināšanas šajā likumā paredzētais pārstāvis izskaidro viņa tiesības un pienākumus un brīdina par atbildību par atteikšanos liecināt vai apzināti dot nepatiesu liecību [3].

Kriminālprocesa likuma 153. panta trešajā daļā ir noteikts, ja bērns nav sasniedzis 14 gadu vecumu, psihologs, ievērojot konkrētos apstākļus, nepilngadīgajam izskaidro notiekošo darbību nepieciešamību un viņa sniegtās informācijas nozīmi, noskaidro personas datus, uzdod nepilngadīgā psihei atbilstošā formā procesa virzītāja jautājumus, ja nepieciešams, informē par pārtraukumu izmeklēšanas darbībā un tās atsākšanu. Bērns netiek brīdināts par atteikšanos liecināt vai par apzināti nepatiesas liecības sniegšanu (Kriminālprocesa likuma 152. panta trešā daļa) [3].

Šā panta ceturtajā daļā noteikts, ja bērns ir sasniedzis 14 gadu vecumu, procesa virzītājs ar psihologa starpniecību informē nepilngadīgo par veicamās izmeklēšanas darbības būtību, noskaidro viņa personas datus, izskaidro viņa tiesības un pienākumus, kā arī brīdina viņu par atbildību par savu pienākumu nepildīšanu, uzdod nepilngadīgā psihei atbilstošā formā procesa virzītāja uzdotos jautājumus, ja nepieciešams, informē par pārtraukumu izmeklēšanas darbībā un tās atsākšanu [3].

Tātad Kriminālprocesa likumā ir ieviesti bērna tiesību aizsardzības noteikumi bērna tiesību paust savu viedokli nodrošināšanas kontekstā. Šim nolūkam bērni tiek iedalīti divās grupās: līdz 14 gadu vecumam un pēc šī vecuma. Katrā vecumposmā ir piemērojamas atšķirīgas kriminālprocesuālās garantijas bērna aizsardzībai.

Vienlaikus ir svarīgi atzīmēt, ka bērna, jo īpaši tāda, kas ir saskāries ar vardarbību, tiesību efektīvai aizsardzībai un nodrošināšanai vajadzīga individuāla pieeja. Tādēļ ikvienā kriminālprocesā, atbilstoši novērtējot attiecīgā bērna spējas, procesa virzītājam ir pienākums to atrast.

Tiesības neliecināt pret tuviniekiem un to ietekme uz bērna tiesībām tikt pasargātam no vardarbības

Kriminālprocesa likuma 1. pantā reglamentēts, ka Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Kriminālprocesa, kas ir saistīts ar vardarbību ģimenē, mērķa efektīvā sasniegšanā būtiska loma ir procesa virzītāja darbam ar tādiem kriminālprocesa subjektiem kā liecinieks vai persona, kas ir atzīta par cietušo, it īpaši, ja tas ir bērns. Šajā gadījumā procesa virzītājam ir svarīgi organizēt kriminālprocesuālās darbības tā, lai pēc iespējas mazinātu dažādu faktoru negatīvo ietekmi, kas var būt saistīta ar bērna traumatisko pieredzi. Tas attiecas arī uz tik svarīgu kriminālprocesuālo darbību kā nopratināšana, jo bieži vien noziedzīgajos nodarījumos, kas ir saistīti ar vardarbību, jo īpaši seksuālās vardarbības gadījumos, liecībai var būt izšķiroša nozīme. Piemēram, centra “Dardedze” juriste Laura

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Ceļmale atzīmē: “Visbiežāk bērna liecība seksuālas vardarbības gadījumos ir vienīgais pierādījums, ... [jo] pētījumi apstiprina, ka mazāk nekā 10 % gadījumu ir medicīniski konstatējamas sekas un tikai 5 % gadījumu šiem pierādījumiem ir izšķiroša nozīme lietā” [9].

Kriminālprocesa likuma 131. panta pirmajā daļā noteikts, ka par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem, ko savā liecībā pratināšanas vai aptaujas laikā sniedz persona par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgaktiem.

Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā iegūtās liecības ir pierādīšanas līdzeklis, kura mērķis ir noskaidrot pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos apstākļus [17, 161]. Liecinieka liecības priekšmetu veido jebkuras faktiskas ziņas un liecinieka vērtējošie spriedumi [16, 141].

Kriminālprocesa likuma 111. panta pirmajā daļā noteikts, ka lieciniekam, atbildot uz uzdotajiem jautājumiem, jāsniedz tikai patiesas ziņas un jāliecina par visu, kas viņam zināms saistībā ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu. Tiesības neliecināt ir tikai tām personām, kurām šāda procesuālā imunitāte noteikta Satversmē, šajā likumā un Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos. Kriminālprocesuālā imunitāte tiek piešķirta lieciniekam un personai, kas ir atzīta par cietušo, attiecībā uz liecību sniegšanu pret sevi un saviem tuviniekiem. Proti, Kriminālprocesa likuma 97.1 panta pirmās daļas 3. punktā reglamentēts, ka cietušajam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem. Savukārt Kriminālprocesa likuma 110. panta trešās daļas 3. punktā noteikts, ka lieciniekam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem.

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 12. panta piektajai daļai par tuvinieku ir atzīstams saderinātais, laulātais, vecāki, vecvecāki, bērni, mazbērni, brāļi un māsas, un personas, ar ko liecinieks vai cietušais dzīvo kopā un ar ko ir kopīga (nedalīta) saimniecība. Tas nozīmē, ka bērnam ir tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem, tostarp tēvu un māti.

Lieciniekam piešķirtās tiesības neliecināt saturu vērtējot, Augstākā tiesa atzina, ka lieciniekam tiesības neliecināt ir noteiktas ierobežotākā apjomā nekā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Lieciniekam ir noteikts pienākums sniegt patiesas liecības. [8, 5]

Kriminālprocesa likuma 98. panta otrajā daļā noteikts, ka aptaujā un nopratināšanā cietušajam ir arī visas liecinieka tiesības un pienākumi. Tas nozīmē, ka cietušajai personai, sniedzot liecības, ir līdzīgs pienākums sniegt patiesu informāciju. Vienlaikus *Dr. iur.* Irēna Nesterova pamatoti atzīst, ka cietušais, atšķirībā no liecinieka, ir ieinteresētā persona. Šai personai ir pienākums piedalīties ikvienā kriminālprocesuālā darbībā, kurā tiek iegūtas liecības. [17, 169] Tostarp tās interesēs ir sniegt patiesas liecības.

Iepriekš tika minēts, ka bērns līdz 14 gadu vecumam netiek brīdināts par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu. Šāda kriminālprocesuālā garantija ir pamatota, ņemot vērā bērna nenobriedušo stāvokli šajā vecumposmā. Kaut arī attiecībā uz bērnu, kas ir vecāks par 14 gadiem, tas nav attiecināms, procesa virzītājam, rūpīgi izvērtējot bērna spējas, psihiskā stāvokļa īpatnības, procesuālo darbību ietekmi uz bērnu, būtu jārikojas individuāli. Taču jebkurā gadījumā atbrīvošana no atbildības par nepatiesu liecību sniegšanu nenozīmē, ka bērnam, sniedzot liecības, nav pienākums sniegt patiesu informāciju.

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Profesore Kristīne Strada-Rozenberga, analizējot Kriminālprocesa likumā ietvertu tiesību neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem izpratni, secina, ka

“konkrētie subjekti atteikties liecināt var tikai tad, ja viņu rīcībā ir un viņi nevēlas izpaust tādu informāciju, kas ir nelabvēlīga personai, par kuru ir liecība. Tādējādi, [ja] persona atsakās liecināt, uzreiz pieņemams, ka tai, tautas valodā runājot, ir kas slēpjams. Arī uzskatam, ka, tulkojot jēdzienu “liecība pret” tiesību neliecināt pret sevi un saviem ģimenes locekļiem kontekstā, būtu jāsaprot, ka tā ir liecība vispār, nevis tikai liecība, kas satur negatīva rakstura informāciju, ir savi atbalsta punkti. Kā galvenais no tiem jāmin tas, ka personai, kas sniedz liecību, vairumā gadījumu nav juridisku zināšanu un tā nevar izvērtēt, vai sniegtā informācija ir vai nav nelabvēlīga personai, par kuru tā sniedz liecību” [20, 5].

Problēma var rasties situācijā, kad bērnam ir jāsniedz liecības par vardarbības gadījumu, kurā, iespējams, iesaistīts viens vai abi bērna vecāki, t. i., personas, no kuru materiālās un sociālās aprūpes bērns ir atkarīgs. Bērns to var nevēlēties un izvairīties no liecību sniegšanas par tuvinieka prettiesiskajām darbībām, jo pastāv attiecību apdraudējuma risks.

Var būt dažādi iemesli, kādēļ bērns var klusēt un nesniegt amatpersonai nepieciešamo informāciju par notikušo vardarbību. Starp tiem ir bērna bailes par izņemšanu no ģimenes, atbildības uzņemšanās par notikušo vardarbību, vēlēšanās pasargāt vecākus no pārdzīvojumiem, vainas un kauna sajūta par notikušo, nespēja uzticēties citiem pieaugušajiem [19, 101]. Mēdz būt situācijas, kad nevardarbīgs vecāks, kas, iespējams, arī pārstāv bērnu attiecīgajā kriminālprocesā, nevēlas, lai bērns sniegtu patiesas liecības par otra vecāka prettiesiskajām darbībām, tādējādi ietekmējot bērna liecības [19, 102].

Kliniskā psiholoģe *Mg. psych.* Inta Poudžiuna atzīmē, ka arī pāridarītājs var lietot dažādu psiholoģisko ietekmēšanu. No vardarbības veicēja puses, kas ir ģimenes loceklis, iedarbīgākās metodes, kas vērstas uz savu upuri, ir šantāža ar pieķeršanos, pamešanu, mīlestību un ciešanu nodarīšana agrākajam piesaistes objektam, piemēram, mātei vai tēvam [18, 3].

Šie faktori var būtiski kavēt bērna tiesību nodrošināšanu kriminālprocesā gan attiecībā uz tiesībām uz taisnīgu tiesu, gan uz cietušā labklājības atjaunošanu un nodrošināšanu [18, 4], tādējādi kavējot bērna tiesību tikt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

Bērns ir pilnīgi atkarīgs no vides, kurā viņš dzīvo. Savas nenobriedušās personības dēļ viņš ir daudz neaizsargātāks pret vardarbību un negatīvu ietekmēšanu nekā pieaugušie, jo īpaši no tik tuviem cilvēkiem kā tēvs un māte. Tas ir saistīts gan ar zināšanu un pieredzes, gan ar paškontroles trūkumu. Tieši šo iemeslu dēļ valstij (kriminālprocesā valsts deleģētās funkcijas pilda procesa virzītājs) ir jāsniedz īpaša aizsardzība un atbalsts bērnam, kas ir piedzīvojis vardarbību. Pretējā gadījumā, kā tas bija parādīts iepriekš analizētajās situācijās, informācijas iegūšana par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem var būt komplicēta.

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Tiesības neliecināt pret tuviniekiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi, ka likumā noteiktais pienākums liecināt kriminālprocesā ir “parasts pilsonisks pienākums” demokrātiskā sabiedrībā [5, 86]. Tomēr pastāv izņēmumi no šī pienākuma, piemēram, tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem [6, 67].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir atzinusi, ka personas tiesības neliecināt pret tuviniekiem ir analizējama Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta kontekstā [6, 52; 7, 51]. Tiesa noteikusi, ka privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem nav absolūta. Iejaukšanās indivīda tiesībās uz privāto un ģimenes dzīvi var būt attaisnojama, ja tā ir nepieciešama noziegumu apkarošanai un nolūkā aizstāvēt citu personu tiesības un brīvības, kā tas paredzēts Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta otrajā daļā [7, 58].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Van der Heijden* pret Nīderlandi atzina, ka situācijās, kad persona atsakās liecināt pret tuvinieku, kas tiek turēts aizdomās vai ir apsūdzēts noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, runa ir par divām konkurējošām interesēm – sabiedrības interesēm atklāt noziegumus un personu tiesībām uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramības aizsardzību no valsts iejaukšanās. Abas šīs intereses ir svarīgas, ņemot vērā to kopējo labumu [6, 62].

Van der Heijden lietas fakti: 2004. gada maijā tika nošauts vīrietis. Pieteikuma iesniedzējas dzīvesbiedrs bija aizdomās turamais par minēto slepkavību. Izmeklēšanas laikā iesniedzēja bija uzaicināta sniegt liecības, taču viņa atteicās. Nīderlandes krimināltiesiskajā regulējumā ir paredzēts, ka privilēģija neliecināt ir attiecināma tikai uz laulātājiem; personām, kuru attiecības nav reģistrētas, šādas tiesības nav paredzētas. Tādēļ iesniedzējai tika piemērots sods – arests uz 13 dienām. Iesniedzēja apgalvoja, ka, kaut arī ar aizdomās turamo viņi nebija reģistrējuši savas attiecības, viņi bija nodzīvojuši kopā 18 gadus un viņiem ir divi bērni, tādēļ viņu attiecības aizsargā Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. pants. Iesniedzēja norādīja, ka, piemērojot viņai arestu par atteikšanos liecināt pret savu dzīvesbiedru, pārkāpts Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. pants.

Šajā lietā tiesa norādīja, ka, vērtējot nepieciešamību sabiedrības interesēs iejaukties personas tiesībās uz privāto un ģimenes dzīvi, valsts galvenais pienākums ir atrast taisnīguma līdzsvaru [6, 56]. Šādos gadījumos valsts rīcības brīvība ir saistīta jautājumiem, kas skar sensitīvi morālos un ētiskus aspektus [6, 60]. Sabiedrības interesēs ir efektīva krimināltiesiskā regulējuma pastāvēšana, kas vērsta uz prevenciju, apkarošanu un sodīšanu, savukārt valsts aktīvs pienākums ir personu aizsardzība no vardarbības [6, 62].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka tādu valstu likumdošanā, kurās ir paredzēta privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem, personu tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramības aizsardzību sabiedrības interesēs ir atzīta par nozīmīgāku nekā noziegumu atklāšana [6, 62]. Tādējādi liecinieks, kuram ir paredzētas tiesības neliecināt

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

pret saviem tuviniekiem, ir atbrīvots no morālās dilemmas starp patiesu liecību sniegšanu, kas var, iespējams, sabojāt attiecības ar tuvinieku, un nepatiesu vai pat maldinošu liecību sniegšanu, lai aizsargātu savstarpējās attiecības [6, 65; 7, 63]. Vienlaikus tiesa atzina par pieļaujamu ierobežot atsevišķām personu kategorijām tiesības neliecināt pret tuviniekiem. Tiesa noteica, ka atbilstoši Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta otrajai daļai šādu ierobežotu personu kategoriju pastāvēšana ir nepieciešama sabiedrības interesēs atklāt noziegumus [6, 76].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa minētajā lietā parādīja, kādā veidā noziegumu atklāšana sabiedrības interesēs var prevalēt pār personas tiesībām uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību no valsts iejaukšanās. Mēģinot līdzsvarot indivīda un sabiedrības intereses, Eiropas Cilvēktiesību tiesa izvēlējās formālistiski negatīvo saistību pieeju, ņemot vērā valsts rīcības brīvību, krimināltiesiskās saistības un personas tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi būtību [13, 13], tādējādi parādot Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta saturiski sarežģīto raksturu [13, 16].

Konkrētajā lietā tika sniegta atbilde uz to, ka privilēģija neliecināt pret tuviniekiem nav absolūta. Tiesiskuma princips paredz to, ka izmeklēšanas iestādēm, tiesām, jo īpaši tām, kas skata krimināllietas, ir tiesības uz katras personas liecību. Šis princips nevar tikt ierobežots bez pamatota iemesla [21, 326]. Tādējādi valstīm ir plaša rīcības brīvība gan noteikt ierobežotu personu loku, kurām tiek piešķirta šāda kriminālprocesa laikā imunitāte, gan noteikt izņēmumus attiecībā uz noziedzīgajiem nodarījumiem, uz kuriem privilēģija neliecināt nav piemērojama, vai vispār tiesību aktos neparedzēt privilēģiju neliecināt pret tuviniekiem.

Piemēram, Francijas un Luksemburgas krimināltiesiskajā regulējumā nav paredzētas tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem [21, 328]. Savukārt Kanādā un Apvienotajā Karalistē privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem ir ierobežota attiecībā uz noziegumiem, kas ir saistīti ar vardarbību, seksuāla rakstura noziegumiem un ir izdarīti attiecībā pret laulāto, kopdzīves partneri vai bērnu [21, 326]. Tādējādi šajās valstīs nerodas problēma attiecībā uz tuvinieku konfrontēšanu. Šādu cietušo vai liecinieku nevar skart morālā dilemma, izvēloties sniegt patiesas vai nepatiesas liecības par vardarbības veicēja, kas ir tuvinieks, prettiesiskajām darbībām [21, 328].

Secinājumi un iespējamie risinājumi

Kriminālprocesa likumā ir vairākas prasības attiecībā uz bērna, jo īpaši tāda bērna, kas atzīts par cietušu no vardarbības, tiesību un tiesisko interešu aizsardzību un nodrošināšanu. Turklāt bērnam, kas ir liecinieks vai atzīts par cietušu, ir tādas pašas tiesības neliecināt pret tuvinieku kā ikvienai citai personai attiecīgajā statusā. Taču, ņemot vērā bērna, jo īpaši cietuša bērna, personības īpatnības, šo tiesību izmantošana var tikt pakļauta manipulācijām, kavējot bērna tiesību tikt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

*Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku –
riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā*

Šajos gadījumos būtiska nozīme ir procesa virzītājam. Ja kriminālprocess norit, veicinot bērna spējas sniegt patiesu un iespējami pilnīgu informāciju, bērns, neatkarīgi no vecuma, psiholoģiskās attīstības, atkarības no pāridarītāja un citiem apstākļiem, var kļūt par vērtīgu sadarbības partneri nozieguma izmeklēšanā un novērtēšanā. Lai bērns būtu aktīvs procesa dalībnieks savu iespēju robežās, viņam jājūtas drošam un jāspēj izturēt psiholoģisko spriedzi, ko rada šāds process [18, 1].

Kriminālprocesa likuma 152. panta otrajā daļā noteikts, ka nepilngadīgo pratina izmeklēšanas darbības veicējs, kuram ir speciālas zināšanas par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā. Ja izmeklēšanas darbības veicējs nav ieguvis speciālas zināšanas par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā vai izmeklēšanas darbības veicējs to uzskata par nepieciešamu, nepilngadīgo pratina pedagoga vai psihologa klātbūtnē. Nepilngadīgā pārstāvim ir tiesības piedalīties pratināšanā, ja pret to neiebilst nepilngadīgais.

Kriminālprocesa likuma 96.1 panta piektajā daļā noteikts, ka īpaši aizsargājamam cietušajam ir tiesības ar procesa virzītāja atļauju piedalīties procesuālajās darbībās kopā ar uzticības personu, ja vien tā nav persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais vai apsūdzētais.

Ņemot vērā valsts īpašo pienākumu nodrošināt bērna aizsardzību pret vardarbību, procesa virzītājam ir rūpīgi jāizvērtē, kāda persona pārstāv bērna tiesības un tiesiskās intereses attiecīgajā kriminālprocesā. Sagatavojoties un veicot jebkuru kriminālprocesuālo darbību, procesa virzītājam pastāvīgi ir jāizvērtē, vai attiecīgā likumiskā pārstāvja klātbūtne ir bērna un kriminālprocesa interesēs. Procesā virzītājam ir jānoskaidro, vai attiecīgajam bērnam ir uzticības persona, kas var piedalīties procesuālajās darbībās un sniegt bērnam efektīvu palīdzību. Turklāt bērnam neatkarīgi no statusa kriminālprocesā kriminālprocesuālo darbību laikā būtu jāpieaicina psihologs.

Kriminālprocesuālās imunitātes, kas ir piešķirta lieciniekam un personai, kas ir atzīta par cietušo, attiecībā uz liecību sniegšanu pret saviem tuviniekiem pilnīga izslēgšana no Kriminālprocesa likuma būtu vērtējama kā radikāls solis, ņemot vērā iespējamo negatīvo ietekmi uz personas tiesībām uz privāto un ģimenes dzīvi. Taču vardarbība ģimenē atstāj būtiskas destruktīvas sekas uz personu, jo īpaši bērnu, kurš atrodas attīstībā, ir viegli ietekmējams un ievainojams, kā arī sabiedrību kopumā. Turklāt mūsu sabiedrībā ir augsts tolerances līmenis pret vardarbību ģimenē, kas ir saistīta ar neiejaukšanās kultūru [14, 5]. Tādēļ grozījumi Kriminālprocesa likumā, kas ierobežotu liecinieka un personas, kura ir atzīta par cietušo, tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem kriminālprocesā par noziedzīgo nodarījumu, kas ir saistīts ar jebkādu vardarbību un ir izdarīts pret bērnu, varētu kalpot kriminālprocesuālā mērķa efektīvai sasniegšanai cīņā ar vardarbību ģimenē.

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Privilege of a Child not to Testify against Relative – Risks and Challenges in the Context of Domestic Violence

Abstract

International and national law provides special obligations for states to protect a child victim from all forms of violence. In situations where a child has been a victim of violence one of the main responsibilities of the state is to implement effective protection measures, paying special attention to and implementing the rights and legal interests of the child. Such measures include prevention and investigation of criminal offenses.

In any child-related proceedings, a child must have the opportunity to be heard and to receive the information in a proper, child-friendly manner. This right is also ensured when a child testifies in criminal proceedings.

It can be crucial in criminal proceedings of domestic violence to receive the child's testimony. In such cases, the work of the person directing the proceedings plays an important role by organising the criminal proceedings in such a way as to minimise the negative impact of various factors on the child and his or her ability to give true and qualitative testimonies. Thus, ensuring the rights of the child to be protected from violence.

The child is completely dependent on the environment in which he or she lives. Due to the immature personality, the child is much more vulnerable. Therefore, the immature mind is easily influenced, especially from such a close person as father or mother. This article analyses the issues related to the rights of the child not to testify against relatives. If the exercising of these rights is subjected to manipulation, the effective realisation of the rights of the child to be protected from violence can be jeopardised.

In order to understand the role of the rights not to testify against relatives in detecting crimes in the public interest and to suggest possible solutions of the identified problem, the practise of the European Court of Human Rights was analysed.

Taking into account the identified problems and the analysis, conclusions have been drawn and solutions have been proposed regarding the activities and responsibilities of the person directing the criminal proceeding before and during the interrogation of the child. In regard to the issue in the context of procedural immunity granted to the witness and the person who has been recognized as a victim for testifying against relatives, amendments to the Criminal Procedure Law were proposed.

Keywords: rights of the child, protection of the child, violence, right to be heard, interrogation, immunity from criminal proceedings, privilege not to testify against relatives.

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.06.1998. un stājās spēkā 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200, 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/49096>
2. Bērnu tiesību konvencija: Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautisks dokuments: pieņemta 20.11.1989. un stājās spēkā 02.09.1990. *Latvijas Vēstnesis*. 237, 28.11.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>
3. Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.04.2005. un stājās spēkā 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis*. 74, 11.05.2005. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/107820>
4. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/57980>

Tiesu prakse

5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 22. novembra spriedums lietā *Voiskul* pret Nīderlandi, iesniegums Nr. 64752/, 86. rindkopa.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 3. aprīļa spriedums lietā *Van der Heijden* pret Nīderlandi, iesniegums Nr. 42857/05, 56. – 76. rindkopa.
7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2018. gada 11. decembra spriedums lietā *Kryževičius* pret Lietuvu, iesniegums Nr. 67816/14, 51. – 63. rindkopa.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada 30. maija lēmums lietā Nr. 15830000615, SKK-60/2017.

Literatūra

9. Ceļmale, L. (2016). Bērna liecības nozīme, izmeklējot seksuālas vardarbības gadījumus. *Jurista Vārds*. Iegūts no: <https://juristavards.lv/eseja/268487-berna-liecibas-nozime-izmeklejojot-seksualas-vardarbibas-gadijumus/>
10. Committee on the Rights of the Child: General comments 12 (2009): The Right of the Child to be heard. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Iegūts no: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11
11. Committee on the Rights of the Child: General comments No. 13 (2011): The Right of the Child to Freedom from all Forms of Violence. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Iegūts no: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11
12. Dupate, K., Reine, I. (2011). 110. pants. Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības. No: Balodis, R., Endziņš, A., Jundzis, T. u. c.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. Fitzpatrick, S. (2014). Cohabiting with the Accused: The Formal Limits of Spousal Privilege Affirmed in *Van der Heijden v. Netherlands*. *Int'l & Comp. L. Rev.* 36 (3), 1–17.
14. Labklājības ministrija: Pamatnostādnes “Vardarbība ģimenē”. *Latvijas Republikas Labklājības ministrija*. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/vardarbiba_gimene/vardarbiba_gimene_pamatnostadnes.pdf

Anna Krasanova. Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

15. Latvijas Republikas tiesībsargs: Tiesībsarga ziņojums par aptaujas rezultātiem par bērnu līdzdalību izglītības iestādēs. *Latvijas Republikas tiesībsargs*. 21.01.2020. Iegūts no: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/zinojums_par_bernu_lidzdalibu_1_1579679928.pdf
16. Meikališa, Ā. (1998). Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa.
17. Nesterova, I. (2013). Tiesības sevi neapsūdzēt kriminālprocesā: promocijas darbs: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5200/34504%20Promocijas_darbs_IrenaNesterova_08112013.pdf?sequence=1
18. Poudžuna, I. (2008). Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā. *Jurista Vārds*. 42(547).
19. Sprinģe, L. (2017). Vardarbības izraisītie veselības traucējumi bērniem un jauniešiem Latvijā: promocijas darbs: specialitāte – sabiedrības veselība un epidemioloģija. Iegūts no: https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Lauma-Springe_promocijas-darbs.pdf
20. Strada-Rozenberga, K. (1999). Par atteikšanos dot liecību un pierādījumu neizdošanu. *Latvijas Vēstnesis* [pielikums *Jurista Vārds*]. 30, 26.08.1999.
21. Stuesser, L. (2012). Testimonial privilege: Van der Heijden v The Netherlands. *The International Journal of Evidence & Proof*. 16, 323–328.